ETNOPEDAGOGIK YONDASHUV ASOSIDA EKOLOGIK SAVODXONLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI

Xurramov Isroil Abdurashidovich,
A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Ilmiy kotibi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
ORCID iD 0009-0002-3418-2132

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'quvchilarda ekologik savodxonlikni etnopedagogik yondashuv asosida rivojlantirishning pedagogik modeli asoslab berilgan. Tadqiqotda etnopedagogika va ekologik savodxonlik tushunchalarining nazariy mohiyati mahalliy va xorijiy manbalar tahlili orqali yoritilgan. O'zbek xalq pedagogikasining ekologik tarbiyaviy salohiyati aniqlangan hamda maqsad-mazmun-uslubiy-natijaviy komponentlardan iborat pedagogik model ishlab chiqilgan. Model umumta'lim maktablarining o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etish uchun mo'ljallangan bo'lib, milliy qadriyatlar va zamonaviy ekologik ta'lim tamoyillarining uyg'unligiga asoslangan.*

Kalit so'zlar: *etnopedagogika, ekologik savodxonlik, ekologik madaniyat, xalq pedagogikasi, milliy qadriyatlar, pedagogik model, ekologik tarbiya.*

Педагогическая модель развития экологической грамотности на основе этнопедагогического подхода

Хуррамов Исраил Абдурашидович,
ученый секретарь Национального института педагогического мастерства им. Авлони, доктор философии (PhD)по педагогическим наукам, доцент

Аннотация: *В данной статье обоснована педагогическая модель развития экологической грамотности учащихся на основе этнопедагогического подхода. В исследовании раскрыта теоретическая сущность понятий этнопедагогики и экологической грамотности посредством анализа отечественных и зарубежных источников. Определён воспитательный потенциал узбекской народной педагогики в экологическом воспитании, а также разработана педагогическая модель, состоящая из целевого, содержательного, методического и результативного компонентов. Модель предназначена для внедрения в учебно-воспитательный процесс общеобразовательных школ и основана на гармоничном сочетании национальных ценностей и современных принципов экологического образования.*

Ключевые слова: *этнопедагогика, экологическая грамотность, экологическая культура, народная педагогика, национальные ценности, педагогическая модель, экологическое воспитание.*

Pedagogical model for developing environmental literacy based on an ethnopedagogical approach

Khurramov Isroil Abdurashidovich,
Scientific Secretary of the National Institute of pedagogical skills named after Avloni, doctor of philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor

Abstract: *This article substantiates a pedagogical model for developing students' environmen-*

tal literacy based on an ethnopedagogical approach. The study explores the theoretical foundations of ethnopedagogy and environmental literacy through an analysis of local and international sources. It identifies the environmental educational potential of Uzbek folk pedagogy and develops a pedagogical model comprising target, content-related, methodological, and outcome components. The model is designed for implementation in the educational process of general secondary schools and is based on the integration of national values with modern principles of environmental education.

Keywords: *ethnopedagogy, environmental literacy, environmental culture, folk pedagogy, national values, pedagogical model, environmental education.*

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan dolzarb vazifalardan biri – o‘sib kelayotgan yosh avlodda tabiatga nisbatan ongli, mas’uliyatli va ilmiy asoslangan munosabatni shakllantirishdir. Bu vazifa nafaqat ekologik bilimlarni o‘zlashtirish, balki tabiat bilan uyg‘un yashash madaniyatini, ya’ni ekologik savodxonlikni tarbiyalash bilan bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi “2030-yilgacha bo‘lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-184-son qarorida yosh avlodning ekologik savodxonligini oshirish davlat siyosati darajasidagi ustuvor vazifa sifatida belgilangan [1]. Shu bilan birga, 2019-yil 27-maydagi Vazirlar Mahkamasining 434-son qarori bilan tasdiqlangan “Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi” uzluksiz ta’lim tizimining barcha bosqichlarida ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirishni talab qiladi [2].

Bunday sharoitda ekologik ta’lim-tarbiyaning samaradorligini oshirishning muhim yo‘llaridan biri – uni xalqning ko‘p asrlik tarbiyaviy tajribasi, ya’ni etnopedagogika bilan uyg‘unlashtirishdir. O‘zbek xalqi tabiat bilan azaldan uyg‘un yashab kelgan, bu tajriba xalq og‘zaki ijodi, urf-odatlar, marosimlar va mehnat an’analarida mujassamlashgan. Biroq amaliyotda ekologik ta’lim ko‘pincha faqat tabiiy-ilmiy bilimlarni uzatish darajasida qolib, milliy-tarbiyaviy resurslardan tizimli foydalanilmayapti. Bu esa etnopedagogik yondashuv asosida ekologik savodxonlikni rivojlantirishning maxsus pedagogik modelini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

Tadqiqotning **maqsadi** – etnopedagogik yondashuv asosida o‘quvchilarda ekologik savodxonlikni rivojlantiruvchi pedagogik modelni ilmiy asoslash va uning tarkibiy komponentlarini ishlab chiqishdan iborat.

Etnopedagogika fanining asoschilaridan biri hisoblangan rus olimi G.N.Volkov xalq pedagogikasini “xalq og‘zaki ijodida, urf-odatlarida, marosimlarda, bolalar o‘yinlari va o‘yinchoqlarida saqlanib qolgan pedagogik ma’lumotlar va tarbiya tajribasining majmuasi” sifatida ta’riflaydi [3]. Ushbu ta’rif etnopedagogikaning nafaqat nazariy, balki amaliy-tarbiyaviy salohiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Shu bois, xalq tomonidan asrlar davomida sinalgan tarbiya usullari bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan.

Etnopedagogika, umuman olganda, tarix (o‘tmish) va xalq ta’limi nazariyasi (xalq ijodiyoti qanday va qanday yo‘l bilan qayd yetilgan) sifatida taqdim etiladi. Yetnopedagogika sotsializatsiya va ta’limni o‘rganish yo‘nalishidir. Bu yo‘nalish XX asrning ikkinchi yarmida etnologik va psixologik-pedagogik fanlar chorrahasida rivojlangan.

Etnopedagogikaning paydo bo‘lishi mamlakatning siyosiy yo‘nalishining o‘zgarishi, shaxsning erkin demokratik tanloviga yo‘naltirilganligi bilan bog‘liq. O‘tgan asrning XX yil-

laridan boshlab amalga oshirilgan alohida etnik guruhlarning ko‘pmillatli davlatga integratsiyalashuvining avvalgi jarayoni mamlakatimizdagi ko‘p sonli xalqlarning ona tili, o‘ziga xos xalq madaniyati, etnik o‘ziga xosligini yo‘qotishiga olib keldi. Turli xalqlarning ma’naviy va moddiy madaniyatiga murojaat qilish tarbiya va ta’limning pedagogik maqsadlarini aniqlash va xalq merosi asosida ta’lim jarayonini qurish imkonini beradi.

Etnopedagogika – bu etnik guruhlarning, ta’lim oluchilarni tarbiyalash va o‘qitishdagi yempirik tajribasi (hissiy, amaliy tajribasi), oila, urug‘, qabila, millat, millat qadriyatlariga axloqiy, axloqiy va estetik qarashlar haqidagi fan. Etnopedagogikada an’anaviy madaniyat, turmush tarzi, oila va qarindoshlik munosabatlari shaxsning rivojlanishiga ta’sirida ko‘rib chiqiladi.

Jahon pedagogikasida “ekologik savodxonlik” tushunchasini ilmiy muomalaga birinchi bo‘lib amerikalik olim D.Orr kiritgan. Uning fikricha, ekologik savodxonlik – bu insonning tabiiy tizimlarning asosiy qonuniyatlarini tushunish, ekologik inqirozning miqyosi va sur’atlarini anglash hamda shu bilimlar asosida amaliy faoliyat yurita olish qobiliyatidir [4]. F.Kapra bu g‘oyani yanada rivojlantirib, ekologik savodxonlikka tizimli yondashuv nuqtai nazaridan qaraydi. Uning fikriga ko‘ra, ekologik savodxonli shaxs tirik tizimlarning o‘zaro bog‘liqligini tushunadigan va shu asosda barqaror hayot tarzini shakllantira oladigan shaxsdir [5].

I.V.Vagner ta’kidlashicha, ekologik ta’limda etnopedagogik yondashuv o‘smirlarda qadriyatni rivojlantirishga yordam beradi, ma’naviy, axloqiy, estetik munosabat, tabiatni sevish tuyg‘usiga asoslangan vatanparvarlik, atrofdagi landshaftlar bilan qarindoshlik, hissiy tajriba va tabiat bilan bevosita aloqa qilish zarurati, tabiatga asoslangan ijodkorlik va hayotni, tabiatni, tirik sayyorani saqlashga qaratilgan ijodiy faoliyatni rivojlantiradi [7].

Ekologik madaniyatni shakllantirishda milliy qadriyatlar va xalq pedagogikasi imkoniyatlaridan foydalanishning ahamiyatini anglash uchun mazkur masalaning tarixiy-ma’naviy asoslariga ham murojaat etish zarur. Muammoga oid adabiyotlar tahlili ekologik bilimlarni targ‘ib qilish, ta’limiy va tarbiyaviy qarashlar asosida insonlarda tabiatga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish bugungi kunda muhim ijtimoiy zarurat ekanini ko‘rsatadi. Bu borada Markaziy Osiyo va unga yondosh hududlarda yashab ijod etgan buyuk mutafakkirlarning ilmiy va ma’naviy merosi alohida ahamiyatga ega. Jumladan, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug‘bek, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abu Abdulloh Rudakiy, Abulqosim Firdavsiy, Umar Hayyom, Kaykovus kabi mutafakkirlar asarlarida tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, tabiiy ne’matlardan oqilona foydalanish, o‘simliklarning shifobaxsh xususiyatlarini bilish hamda tabiiy boyliklarni isrof qilmaslik kabi g‘oyalar o‘z ifodasini topgan. Garchi ularning asarlarida zamonaviy ma’nodagi “ekologiya” tushunchasi qo‘llanilmagan bo‘lsa-da, tabiatni asrab-avaylash, uning ne’matlarini qadrlash va insonning atrof-muhit oldidagi mas’uliyatiga doir qarashlar ekologik madaniyatning tarixiy-ma’naviy asoslarini tashkil etadi.

Shunday qilib, milliy pedagogik meros va zamonaviy ekologik ta’limga oid yondashuvlar tahlili ekologik madaniyatni shakllantirish ko‘p qirrali jarayon ekanini ko‘rsatadi. Xorijiy pedagogik yondashuvlarda ekologik savodxonlik, asosan, ekologik bilimlarni o‘zlashtirish, tabiatdagi o‘zaro bog‘liqliklarni anglash va tizimli fikrlashni rivojlantirish bilan bog‘liq holda talqin qilinsa, milliy pedagogik yondashuvlarda tabiatga munosabatni milliy qad-

riyatlar, urf-odatlar, an’analar va ma’naviy meros vositasida tarbiyalashga alohida e’tibor qaratiladi. Mazkur yondashuvlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish ekologik bilimlarning amaliy ahamiyatini kuchaytirish, ularni qadriyatlar va shaxsiy mas’uliyat bilan bog‘lash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, ekologik bilim, ekologik tafakkur va ekologik mas’uliyatni milliy qadriyatlar bilan integratsiyalash asosida taklif etilayotgan pedagogik modelning nazariy-metodologik negizini shakllantirish mumkin.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, me’yoriy-huquqiy hujjatlarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish va pedagogik modellashtirish metodlari. Model umumta’lim maktabining o‘quv-tarbiya jarayoni sharoitlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan (1-rasm).

Etnopedagogik yondashuv asosida ekologik savodxonlikni rivojlantirishning pedagogik modeli quyidagi beshta o‘zaro bog‘liq komponentdan iborat:

Maqsad-vazifaviy komponent. Modelning maqsadi o‘quvchilarda milliy qadriyatlar va zamonaviy ekologik bilimlar uyg‘unligiga asoslangan ekologik savodxonlikni shakllantirish. Vazifalari: a) tabiat haqidagi xalq donishmandligini (maqol, ertak, rivoyatlar) ekologik bilim manbai sifatida o‘zlashtirish; b) ekologik tushunchalarni ilmiy-nazariy jihatdan egallash; v) tabiatga nisbatan mas’uliyatli xulq-atvor va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish nazarda tutilgan.

Mazmuniy komponent. Ushbu komponent ikki yo‘nalishni birlashtiradi: (a) etnopedagogik yo‘nalish – xalq og‘zaki ijodi namunalari (masalan, tabiat va hayvonlar haqidagi ertaklar, “suvni isrof qilma”, “daraxtni asra” mazmunidagi maqol-matallar), milliy bayramlar va urf-odatlar (Navro‘z bilan bog‘liq daraxt ekish an’anasi), hunarmandchilik va dehqonchilik an’analaridagi tabiatga oqilona munosabat namunalari; (b) ilmiy-ekologik yo‘nalish – tabiiy tizimlar, ekologik muvozanat, atrof-muhitni muhofaza qilish qonunchiligi bo‘yicha zamonaviy bilimlar etib belgilangan.

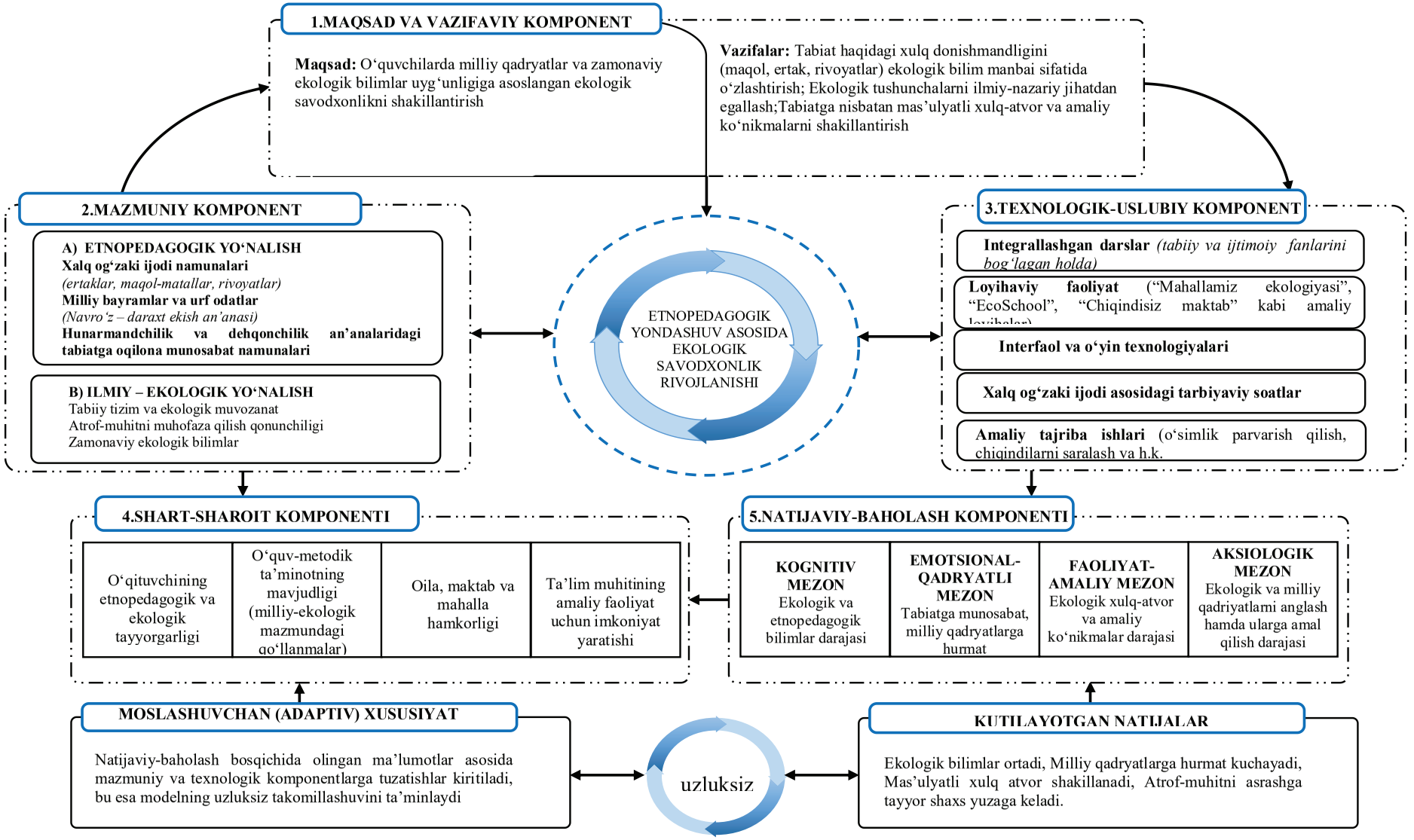
Texnologik-uslubiy komponent. Modelni amalga oshirishda quyidagi shakl va metodlardan foydalanish tavsiya etiladi: integrallashgan darslar (tabiiy va ijtimoiy fanlarni bog‘lagan holda), loyihaviy faoliyat (“Mahallamiz ekologiyasi”, “EcoSchool”, “Chiqindisiz maktab” kabi amaliy loyihalar), interfaol va o‘yin texnologiyalari, xalq og‘zaki ijodi asosidagi tarbiyaviy soatlar, amaliy-tajriba ishlari (o‘simlik parvarish qilish, chiqindilarni saralash).

Shart-sharoit komponenti. Modelning samarali ishlashi quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni talab qiladi: o‘qituvchining etnopedagogik va ekologik tayyorgarligi; o‘quv-metodik ta’minotning mavjudligi (milliy-ekologik mazmundagi qo‘llanmalar); oila, maktab va mahalla hamkorligi; ta’lim muhitining amaliy faoliyat uchun imkoniyat yaratishi.

Natijaviy-baholash komponenti. Model samaradorligi uch mezon bo‘yicha baholanadi: kognitiv mezon (ekologik va etnopedagogik bilimlar darajasi), emotsional-qadriyatli mezon (tabiatga munosabat, milliy qadriyatlarga hurmat), faoliyat-amaliy mezon (ekologik xulq-atvor va amaliy ko‘nikmalar darajasi).

Ushbu komponentlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, doiraviy (siklik) tarzda ishlaydi: natijaviy-baholash bosqichida olingan ma’lumotlar asosida mazmuniy va texnologik komponentlarga tuzatishlar kiritiladi, bu esa modelning moslashuvchan (adaptiv) xususiyatini ta’minlaydi.

Taklif etilayotgan model D.Orr va F.Kapra tomonidan ilgari surilgan tizimli-kognitiv yondashuvni [4; 5] G.N.Volkov asoslagan xalq pedagogikasi g‘oyalari [3] va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan milliy-qadriyatli yondashuv [6] bilan uyg‘unlashtiradi. Bunday integratsiya xorijiy tajribada ko‘proq uchraydi-

1-rasm. Etnopedagogik yondashuv asosida ekologik savodxonlikni rivojlantirishning pedagogik modeli

gan “faqat ilmiy-analitik” yondashuvdan farqli o‘laroq, o‘quvchida ekologik bilim bilan birga milliy o‘zlikni anglash va hissiy-qadriyatli munosabatni ham shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, modelni amaliyotga tatbiq etishda o‘qituvchilarning etnopedagogik tayyorgarlik darajasi va tegishli metodik materiallarning yetishmasligi asosiy cheklovchi omil bo‘lib qolmoqda - bu masala keyingi tadqiqotlar uchun alohida yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, etnopedagogik yondashuv ekologik savodxonlikni rivojlantirishning nafaqat qo‘shimcha vositasi, balki uning milliy-madaniy negizini ta’minlovchi zaruriy tarkibiy qismidir. Ishlab chiqilgan besh komponentli pedagogik model (maqsad-vazifaviy, mazmuniy, texnologik-uslubiy, shart-sharoit va natijaviy-baholash) o‘quvchilarda ekologik bilim, milliy qadriyatlarga asoslangan munosabat va amaliy ko‘nikmalarning uzviy birligini shakllantirishga xizmat qiladi. Modelni umumta’lim maktablari amaliyotiga tatbiq etish ekologik ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, yosh avlodda milliy o‘zlikni anglash hissini ham mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi “2030-yilgacha bo‘lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-184-son Qarori // Lex.uz milliy huquqiy axborot bazasi.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida Ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 434-son Qarori // Lex.uz milliy huquqiy axborot bazasi.

3. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр “Академия”, 1999. – 168 с.

4. Orr D.W. Ecological Literacy: Education and the Transition to a Postmodern World. – Albany, NY: State University of New York Press, 1992.

5. Capra F. Ecoliteracy: A Systems Approach to Education // Ecoliteracy: Mapping the Terrain. – Berkeley, CA: Center for Ecoliteracy, 2000. – P. 8–14.

6. Berdanova P.U. Qoraqalpoq oilalarida bolalarning ekologik madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari (o‘smirlar misolida): ped. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoref. – Farg‘ona, 2023.

7. Вагнер И.В. Этнопедагогический подход к развитию экологической культуры личности в поликультурном образавотельном пространстве. Россия. Вестник международной академии наук (русская секция), 2019, №1. С.33-37.

8. I.A.Xurramov. Umumuta’lim maktablari o‘qituvchilarining ekologik kompetentligini pedagogik yondashuv asosida rivojlantirish. Nam DU Ilmiy Axborotnomasi. Namangan -2024, 10-son, B -914-917.

9. I.A.Xurramov Etnopedagogik yondashuv asosida tabiiy fan o‘qituvchilarining ekologik savodxonligini rivojlantirish metodikasi. “Guliston davlat universiteti axborotnomasi” ilmiy jurnali. – Guliston: “Universitet” nashriyoti, 2025. – №3 (119).B-104-107.